

ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ ՎԱՐԱԶ-ՏՐԴԱՏԻ ՎԱՀԱՆՈՎ ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՆ ԾԵՍԻ ՄԱՍԻՆ¹

Արտակ Դաբաղյան*

«Աղվանքի պատմություն» երկի Բ36 գլխում առկա է հայերեն մյուս սկզբնաղբյուրներում չհանդիպող գահակալման ծեսի մի նկարագրություն, որը լրացուցիչ մեկնաբանության կարիք ունի: Այն հետաքրքրական է տարբեր առումներով, այդ թվում՝ աղբյուրագիտական: Պատմիչը, այս դեպքում՝ Մովսես Դավթուրանցու աղբյուրներից մեկի՝ «684թ. պատմության» հեղինակը (ըստ Ա. Հակոբյանի, նաև՝ դեպքերին ժամանակակից և, հավանաբար, ականատես²), Ջիվանշիրի սպանությանը հաջորդած Վարազ-Տրդատի գահակալման արարողության դրվագը ներկայացնում է հետևյալ կերպ. «*Եւ սրտայօծար կամակցութեամբ իշխանք աշխարհին և կաթողիկոսն ճեպեցին մեծաւ փութով հասանել 'ի կարարումն գործոյն: Եւ անոր են մեծամեծք առհասարակ զնշան կենդանաւրեսակ դրօշիցն վառելոցի ձայն փողոյ հոչակեալ, առեալ կացուցանէին զնա 'ի վերայ ոսկե հանգոյց վահանին և երիցս վերաբերելով՝ ներբողականս հնչէին բարբառս: Եւ այսպէս մեծաւ ուրախութեամբ աւանդեալ նմա նախագահ իշխանութեանն հայրենական գահոյին՝ օծուաբեր և ընծայաբեր լինելին նորոգ նորալէրութեանն...*» (ընդգծումն իմն է - Ա.Դ.)³:

Այս նկարագրության բացառիկ տարրը նորընծա տիրակալին վահանի վրա «կանգնեցնելու» և երեք անգամ «վերաբերելու» ծիսական գործողու-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայ ազգագրության բաժնի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու:

1 ՀԱԻ 2015թ. գիտաժողովից անցած ժամանակահատվածում այս զեկուցումը կազմակերպիչների հրավերով ներկայացվել է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի «Հայաստանը և քրիստոնյա Կովկասը» գիտաժողովում, և չնչին փոփոխություններով հրատարակվել որպես՝ *Դաբաղյան Ա.*, Կրկին Աղուանքում Վարազ-Տրդատ իշխանի՝ վահանով վերաբերման ծեսի մասին. – Հայաստանը և քրիստոնյա Կովկասը. Հանրապետական գիտաժողով՝ նվիրված Կովկասյան Աղուանքում և Վրաստանում քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակին, Զեկուցումներ և զեկուցումների դրույթներ, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 2015, 69–76: Շնորհակալ եմ գիտաժողովի մասնակիցներին զեկուցման առիթով արված դիտողությունների և ուղղումների համար:

2 *Акопян А. А.*, Албания-Алуанк в греко-латинских и древнвармянских источниках, Ер., 1987, с. 177–278. Տե՛ս հատկապես էջ 196–201, 249–258:

3 *Անանուն*, 684 թուականի պատմութիւն, Առաջաբանը և գիտա-քննական բնագիրը Ա. Յակոբեանի. – «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ե, է դար, Անթիլիաս, 2005, էջ 862: Հմմտ. Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, քննական բնագիրը և ներածությունը Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983, էջ 231:

թյունն է: Համառոտ ներկայացնելով ծեսի նախապատմությունը, կվերադառնանք հայերեն գրավոր ավանդության մեջ եզակի այս վկայություններին:

Բանալի բառեր. վահանով վերաբերման ծես, Վարազ-Տրդատ, Հուստինիանոս Բ, Աղվանքի իշխանություն, էքզարքոսություն, Իսրայել եպիսկոպոսի առաքելությունը Խազարաց երկիր:

Թագավորի կամ առաջնորդի այս ծիսական նշանակման առաջին վկայությունը (մ.թ. առաջին դարի) Տակիտոսինն է (*Tac. Hist. IV, 15*), ով ներկայացնում է այն որպես գերմանական ցեղերից մեկին բնորոշ բարբարոսական ծես: Գրեթե երեք դար անց՝ 361 թ. Հուլիանոս Ուրացողի առնչությամբ, այս ծեսը ներկայանում է որպես ռազմադաշտային պայմաններում Հռոմի կայսեր ընտրության և գործի կողմից հաստատման արարողություն (*Amm., Rerum gestae, XX, 4, 17*), ինչը, հավանաբար, նախորդ դարերում Հռոմի լեգեոններում գերմանական ցեղային տարրի հզորացման հետևանքներից մեկն էր: Նույն ծեսը, իհարկե, տարբեր մանրամասներով և նրբերանգներով, ժամանակ առ ժամանակ ի հայտ է գալիս ուշ հռոմեական և վաղ բյուզանդական դարաշրջանում՝ 364, 494, 518, 531, 588 և 602 թթ. կայսրերի կամ ձախողված հավակնորդների կայսր հռչակման առնչությամբ: Այս տեղեկություններն ի մի բերած պատմաբաններից մեկը նկատում է խոշոր բաց վաղ միջնադարյան դարաշրջանից սկսած. «Այսպես, 588 թվականից մինչև Պալեոլոգների դարաշրջան բյուզանդական աղբյուրներում այս արարողության ընդամենը հինգ հիշատակություն կա, մեկը վերաբերում է խազարներին, մյուս չորսը գահը բռնագրավողներին է վերաբերում, ընդ որում, դրանցից մեկի՝ Նիկեփորոս Փոկասի մասին հաղորդման մեջ արարողության ժամանակ վահանի կիրառությունը հավաստի չէ»⁴:

Աղվանքում վահանով վերաբերման այս ծեսի հիշատակումը հայտնվել է հենց այս ժամանակային «պատուհան»-ում և ավելի մոտ է դրա գոյության սկզբի շրջանին⁵: Մի կողմից այն եզակի է հայկական գրա-

4 *Walter C.*, Raising on the shield in Byzantine iconography. – *Revue des Etudes Byzantines* 33 (1975), p. 160:

5 Մինչև վերջերս այս իրադարձության թվագրման փորձերն այն գեղեցիկ էին 680-ականների առաջին կեսում՝ 683 թ. սեպտեմբերի–684 թ. հունիսի միջև: Տե՛ս *Еремян С.*, Моисей Каланкатуйский о посольстве албанского князя Вараз-Трдата к хазарскому хакану Алп-Илитверу. – *Записки Института востоковедения АН СССР*, VII, 1939. М.-Л., с. 137, փաստորեն կրկնված է՝ *Սվազյան Հ.*, Աղվանից իշխաններ Ջուանշիրի և Վարազ-Տրդատի իշխանության տարեթվերի հարցի շուրջ. – *ԼՀԳ*, 1973, թիվ 11:

վոր աղբյուրներում հիշատակվածության իմաստով, մյուս կողմից՝ ունի արտաքին գուգահեռներ, որոնց վերաբերյալ հետազոտողները դեռ չեն եկել ընդհանուր հայտարարի: Նույն Ք. Վալտերի կարծիքը բավական լավ է արտահայտում երկու հակադիր կարծիքների գոյությունը. «ի վերջո դեռ պատասխան չի գտել արարողության շարունակականության հարցը: Ինչ ենթադրություն կարելի է առաջ քաշել այն երբեմն բավական երկարատև ժամանակաշրջանների վերաբերյալ, որոնց ընթացքում աղբյուրները տեղեկություն չեն տալիս: Լռությունը հապացույց ընդունող հետազոտողների կարծիքով ծեսը մոռացված է եղել այն ժամանակահատվածներում, երբ հիշատակված չէ: Իսկ ոմանք, նկատի ունենալով ավանդական ծիսական կարգի նկատմամբ բյուզանդացիների հայտնի բծախնդրությունը, կարող են պնդել, թե արարողությունը երբեք ամբողջովին չի անհետացել»⁶:

Ինչո՞վ կարող է օգտակար լինել այս խնդրի լուծմանը հայերեն սկզբնաղբյուրում պահպանված ծեսի հիշատակումը: Նախ՝ ակնհայտ է, որ գործ ունենք Աղվանքում Բյուզանդիայից փոխառված և, հավանաբար ոչ լիովին ընկալված մի ծեսի հետ: Դրա մուտքը հայկական միջավայր տեղի է ունեցել 7-րդ դ. վերջում, ինչից հետո որևէ կիրառություն գրանցված չէ: Լրացուցիչ խնդիր է Կոստանդին Ծիրանածնի հաղորդումը խազարների ծիսակարգում այս արարողության գոյության մասին՝ նկատի ունենալով, որ աշխարհագրական առումով խազարներն ավելի մոտ կարող են համարվել որպես փոխառության աղբյուր⁷: Այս իրավիճակն ստիպում է կրկին վերադառնալ ծեսի վերաբերյալ մեզ հայտնի բյուզանդական տեղեկություններին, և վերանայել դրան առնչվող հանգամանքները Մովսես Դասխուրանցու սկզբնաղբյուրում:

Նկատենք, որ մեր ծեսին նախորդող երկու՝ Բյուզանդիայում 588 և 602թ. վահանով ծեսի մասին հաղորդումների հեղինակը 811–815թթ. գրված «Ժամանակագրության» հեղինակ Թեոփանեսն է⁸: Այսինքն, «684թ. պատմության» հեղինակի հաղորդումը անուղղակիորեն հաստատում է երկու դար անց գրանցված ծեսի հավանական լինելը (եթե ընդու-

6 Walter C., նշվ. աշխ., էջ 165:

7 Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, 38: Text Moravcsik, English translation R.J.H. Jenkins, second edition, Dumbarton Oaks, 1985, pp. 172–173: Ըստ կայսեր այս հաղորդման, մագյարներն իրենց առաջնորդին վահանի վրա են բարձրացնում համաձայն խազարների «զականոն»-ի՝ սովորության, կանոնի:

8 Այս հատվածը ներառված չէ պատմիչի հայերեն թարգմանության մեջ, ուստի հղում եմ ըստ Theophanes, Chronographia: DeBoor, Leipzig 1883, p. 260, 287: Առաջինը Գերմանիոսի ձախողված հավակնորդությունն է գահին 588թ., երկրորդը հաջողված գահի զավթման նախաձեռնողի՝ Փոկաս կայսեր մասին է (602–610), որի նկատմամբ պատմիչը լցված է կատարյալ հակակրանքով:

նենք, որ փոխառության աղբյուրն իրոք Բյուզանդիան է): Այլ բան է, որ նշված երկու հաղորդումներում ծեսը ներկայացված է որպես գահի բռնագավթման հանգամանք կամ պարագա: Ինչպես նկատել ենք, այս միտումն ուժեղանում է հաջորդ դարաշրջանում, ներառյալ Կոնստանդին Ծիրանածին կայսեր (945–959) հաղորդումը խազարական ծեսի մասին:

Հատկապես հետաքրքիր է այս ծեսին կայսեր անձնական վերաբերմունքը: Տեղյակ լինելով, որ խազարներն ու մագյարները գահակալեցնում են իրենց գերագույն իշխանավորներին վահանով վերաբերմամբ, և իհարկե, ծանոթ լինելով բյուզանդական աղբյուրներում նույն ծեսի մասին հաղորդումներին⁹, տարեց կայսրը որևէ կերպ իր որդուն չի փորձում ավանդել այդ ծեսի իրավականությունը: Եթե այն որևէ իրավականություն ունենար, որպիսին հայտնաբերում ենք 13-րդ դարի երկրորդ կեսի բյուզանդական իրականությունում¹⁰, այդ հանգամանքը կարտածվեր թեկուզև պատկերապաշտությունից վերսկսված 9-րդ դարի և հետագա բյուզանդական մանրանկարչության մեջ: Մինչդեռ Վալտերի վերոհիշյալ աշխատանքում ևս նկատելի է, որ վահանով վերաբերման ծեսի իր կողմից վերլուծված պատկերներում ծեսը դերակատարում ունի կամ հազվադեպ բռնագավթիչ (γзырпатор) կայսրերի կամ Հին Կոստանդանուպոլսի արքաների՝ Հեսուի, Սավուդի, Դավթի գահակալման տեսարաններում:

Այսպիսով, ծեսի բյուզանդական իրադրության շուրջ կողմնակի և ուղղակի վկայությունների հիման վրա համեմատաբար բարձր հավաստիությամբ կարելի է ասել, որ այն ուշ հռոմեական ժամանակներում արդեն դիտվում էր որպես հեթանոսական, և այս պատկերացումը պատկերամարտության հարյուրամյակի ընթացքում միայն ամրապնդվել է: Եթե աղբյուրագիտական խիստ մոտեցում ցուցաբերենք եղած տեղեկություններին, ապա Պետրոս Պատրիկը (500–565)՝ վերջին ժամանակակից պատմիչն է մեր պատմիչից բացի, որ հաղորդում է բյուզանդական տիրույթներում այս զինվորական ծեսի մասին՝ ընդհուպ մինչև 13-րդ դար, երբ ծեսն արդեն վերադառնում է նորոգված. կամ՝ որպես փոխառություն Արևմտյան Եվրոպայից¹¹, կամ՝ վերածնված ուշ անտիկ և բյուզանդական նախադեպե-

9 Ծիրանածին «Արարողությունների մասին» գրքին հավելված է Հուստինիանոս կայսեր օրոք Magister officiorum Պետրոս Պատրիկի աշխատության հատվածը, որում կա 491 և 518 թթ. վահանով վերաբերման երեք դեպքի մանրամասն նկարագրություն:

10 Այս դարաշրջանում վահանով վերաբերման ծեսի մոտքը Պալեոլոգոսների հարստության կայսրերի արարողակարգ բացատրվում է կրկին եվրոպական-լատինական ազդեցությամբ:

11 Բալդուին Ա Ֆլամանդացու՝ Կոստանդնուպոլսի 1204 թ. նվաճողի և Լատինական կայսրության հիմնադրման կապակցությամբ այդպիսի կարծիք է հայտնել բյու-

րի հիման վրա¹²: Սկզբունքային տարբերությունը ծեսի իմաստավորման մեջ է. եթե ուշ հռոմեական – վաղ բյուզանդական ծեսն ընկալվում էր որպես հավակնորդին կամ ապագա կայսերը բանակի կամ դրա մի մասի աջակցության խորհրդանշական արտահայտություն, ուշ բյուզանդական ծեսում կայսերը վահանով վերաբերմանը մասնակցում են ողջ հասարակության առավել ականավոր ներկայացուցիչները, չբացառելով նաև պատրիարքին¹³:

Այս հանգամանքը կրկին վերադարձնում է մեզ Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի հանգամանքներին¹⁴: Դրանք անխզելիորեն կապված են նաև սկզբնաղբյուրի ժամանակագրության վերջնականորեն չուծված հարցերին, որոնցից Վարազ-Տրդատի իշխանության, հետագա պատանդության և վերադարձի տարեթվերի և այլևայլ հարցերի հետ¹⁵: Ինչ վերաբերում է ծեսի բովանդակային կողմին, ապա դրա մասին պատմիչի ակնհայտ և քողարկված տեղեկություններից դատելով, գործ ունենք բյուզանդական (իսկ ծագումով՝ գերմանական) ծեսի գավառական մի տարբերակի հետ, որում տեսնում ենք ուշ բյուզանդականի հետ ընդհանուր տարրեր, այնքանով որքանով ուշ բյուզանդական արքունիքը 1204թ. Կոստանդնուպոլսի խաչակրաց նվաճման արդյունքում նույնպես դարձել էր քրիստոնեական արարողական աշխարհի ծայրագավառներից մեկը: Սրանով կարելի է բացատրել Աղվանքում վերաբերման

զանդագետ Գ. Օստրոգորսկին, ինչպես հղված է՝ *Walter C.*, նշվ. աշխ., էջ 157, ծանոթագր. 78:

- 12 Հետազոտողների մեծամասնությունը հակված է այս վերջին ուղղության կողմը, ինչպես երևում է *Walter C.*, նշվ. աշխ., էջ 160 բերված հղումներից, ի լրումն որոնց կարելի է հղել նաև՝ *Поляковская М. А., Поздневизантийский чин коронования василевса. – Византийский Временник, 68 (2009), с. 10–13.*
- 13 *Beihammer Alexander, Comnenian imperial succession and the ritual world of Niketas Choniates's "Chronice Diegesis", Beihammer, A. et.al (eds). – Court Ceremoniys and rituals of power in Byzantium and the medieval Mediterranean: comparative perspectives. Leiden-Boston: Brill, 2013, pp. 159–201.*
- 14 Այստեղ իմաստ ունի մեջբերել սկզբնաղբյուրի վերը հղված նախադասությանը նախորդող նախադասությունը, որով սկսվում է Աղուանից պատմութեան Բ36 գլուխը. «Եղև յետ այնորիկ իբրև մեկներ տրտմութիւնս, փարատէր սուգն և փոքր մի տարակուսական աղետիցն լինէր մոռացումս, յայնժամ տեաքք տոհմից, կուսակալք, մեծամեծք, նախարարք և ամենայն իշխանք աշխարհացն այնոցիկ ժողովալք առ մեծ արքեպիսկոպոսն Եղիազար՝ խորհուրդս բարեաց վասն խաղաղութեան խորհէին և շինութեան աշխարհիս Աղուանից և մտաղիւր մտածութեամբ հոգացեալ սակս իշխանութեան՝ հաճեցան առժամայն ընտրել հավանութեամբ զնախարար ոմս, որ մեծարեալ էր կայսերակերպ պատուով զապեհի պատրկութեան ստացեալ պատիւ, որոյ անուն Վարազ Տրդատ, որդի Վարազ Պերոժի՝ եղբոր Զիւանշիբի»:
- 15 Դրանց մի մասը մանրամասն կքննարկվի առանձին հոդվածում:

ծեսի թվացյալ «առաջանցիկ» այն հատկանիշը, որ ծեսին մասնակցում են ոչ այնքան բանակը, որքան աշխարհիկ և հոգևոր առաջնորդները¹⁶:

Սա մեր ծեսի միակ առանձնահատկությունը չէ: Մյուսներին անդրադառնալուց առաջ հարկ է ընդունել, որ հայագետների ուշադրությունից վրիպել են ինչպես Աղվանից պատմիչի հայտնած որոշ տեղեկություններ, որոնք պարզապես անտեսվել են առաջարկված թվագրություններում, այնպես էլ Ստեփանոս Տարոնեցու հաղորդումը Հուստինիանոս Բ-ի (685–695, 705–711) կողմից Հայաստանում, Աղվանքում և Վիրքում կառավարիչների նշանակման մասին, հավանաբար 689 կամ 690թ.¹⁷: Թ. Գրիսվուդի վերջերս առաջարկված այս թվագրումը, թեև չորս-հինգ տարով ավելի ուշ է գլխավորապես «Աղվանից պատմության» փաստերը վկայակոչող մյուս հայագետների թվագրումից, թույլ է տալիս հետաքրքրական նոր մանրամասներ ընդգրկել ծեսի բովանդակության և ձևի բացատրությանը:

Ստեփանոս Տարոնեցու վկայությունն անբողջությամբ հետևյալ է. «Իսկ ի գալ չորրորդ ամին Հուստինիանոս ինքն խաղացեալ զօրո ծանո եկն ի կողմն Հայոց ի լեաոն որ կոչի Արարտակ, և երիս բաժանեալ զօրս իւր առաքէ ի Հայս, ի Վիրս և հԱղվանս. և կոչեալ առ ինքն զամենայն իշխանս աշխահացս այսոցիկ: Եւ ոչ ի կամաց, այլ ի հարկէ գնացեալ առ նա: Իսկ նոր զոմանս իշխանացն ընդ իւր առեալ, և զոմանս զորդիցն պատանդ խնդրեալ, ընդ որս և զկաթողիկոսն Հայոց զՍահակ հանդերձ Ե եպիսկոպոսօք արգելեալ առ ինքն. և զոմանս յիշխանացն արքունատուր պատարագօք պատուեալ՝ կացոյց իշխանս աշխարհացն զՆերսէհ Շիրակայ տէր՝ կոմս Կապոյտիրոց՝ Հայոց իշխան, և զՎարազդաւր (նույնն է ինչ Վարագ-Տրդատ - Ա.Դ.) պարիկ էքսարքոս, որ էր երկրորդ թագաւորին՝ Աղվանից իշխան, և ԼԴ զօր օգնական իշխանացն, և ինքն ի Կոստանդնուպոլիս դարձաւ» (ընդգծումներն իմն են – Ա.Դ.)¹⁸:

Այս համառոտ վկայությունը համարելով «Աղվանից պատմության» մեզ հետաքրքրող հատվածին չհակասող և կարևոր մանրամասներ ավել-

16 Որպես ճշտում ավելացնենք, որ եթե վերջին Լասկարիդների և Պալեոլոգոսների օրոք բարձրագույն բյուզանդական աստիճանավորները նշվում են որպես հենց վահանը բարձրացնողներ, Աղվանից պատմիչը նման մանրամասն չի հաղորդում. վահանը անմիջականորեն բարձրացնողները կարող էին լինել ոչ այն անձինք, որոնք «առեալ կացուցանէին զնա ՚ի վերայ ոսկե հանգոյց վահանին և երիցս վերաբերելով՝ ներբողականս հնչէին բարբառս», թեև, ինչպես տեսնում ենք, բառացի հենց այդպես է հասկացվում:

17 Greenwood T. W., Armenian neighbours (600–1045). – In: The Cambridge History of the Byzantine Empire, ed. J. Shepard. Cambridge, 2008, p. 345:

18 Սյրեփանոս Տարոնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն Տիեզերական, 2-րդ տպագրություն Ստ. Մալխասեանցի, Ս. Պետերբուրգ 1885, էջ 100–101:

լացնող, առանձնացնենք «Էքսարքոս, որ էր երկրորդ թագավորին» տիտղոսի հիշատակումը, որը, թվում է թե ավելի քան ընդունելի պետք է լիներ ինչպես Աղվանից «684թ. պատմության», այնպես էլ Մովսես Դավաթուրանցու համար, սակայն բացակայում է ինչպես Վարազ-Տրդատի, այնպես էլ Ջուանշիրի ու նրա որդիների թվարկված տիտղոսների շարքից (դրանցում հիմնականը պատվավոր պատրիկի տիտղոսն է): «*Էքսարքոս, որ էր երկրորդ թագավորին*» տիտղոսի հիշատակումը, որն արդեն պետք է որ կիրառությունից դուրս մղված լիներ Ստեփանոս Տարոնեցու ժամանակ, բայց լիիրավ տիտղոս էր հենց կայսեր տեղապահի իմաստով 6–8-րդ դդ.¹⁹, թույլ է տալիս ավելի ամուր հիմքի վրա դիտել հայ-բյուզանդական ծիսակարգերի մերձության մեզ հետաքրքրող փաստը:

Աղվանքում վահանով վերաբերման ծեսի նկարագրությունը նման ծեսերի շարք է վերադարձնում բռնակալ Փոկասի (602–610) վահանով վերաբերման ծեսը Բալկանյան բանակի Դանուբյան ճամբարում՝ նրա էքսարքոս, ո՛չ կայսր հռչակմամբ: Թեոփանես Խոստովանողը (758–818) բավական ճշգրիտ է իր նկարագրության մեջ²⁰, որում խոսքը հենց էքսարքոսի՝ բանակի կողմից հռչակման մասին է, մինչ Կոստանդնուպոլսի կուսակցությունները մրցակցում էին իրենց թեկնածուների շուրջ: Եթե բյուզանդական օրինակի կողքին ենք դնում Աղվանքում արձանագրված ծեսը, որով նշվում է էքսարքոսի պաշտոնակալումը, հավանական է դառնում այս ծեսի մեկնաբանությունը մի տեսակետից, որը ժամանակին առաջարկել է Մ.Մքթորմիքը՝ վերլուծելով Ֆրանկների թագավոր Խլոդվիգի հայտնի ծեսը Տուր քաղաքում, որը շատ ընդհանուր գծեր ուներ բյուզանդական կայսերական ծեսի հետ²¹: Առանձին մանր տեղեկություններ ի մի բերելով, հետազոտողը հանգում է եզրակացության, որ բյուզանդական գլխավոր ծեսը երկրի ծայրագավառներում կամ հարևան երկրներում ձևափոխվում էր, և մի շարք գլխավոր տարրերի հիման վրա տեղերում՝ հիմնականում բյուզանդական հաղթական զորավարների կամ դաշնակիցների համար ստեղծվում էր որոշակիորեն ճանաչելի և իրավական ուժ ունեցող, կայսերականին շատ նման, բայց ոչ կայսերական ծիսակարգ:

19 Էքսարքոսի պաշտոնը ներմուծվել էր 580–90-ական թթ. Մորիկ կայսեր կողմից Աֆրիկայի՝ Կարթագեն և Իտալիայի՝ Ռավեննա էքսարքությունների հիմնադրմամբ, որոնց կառավարիչները միավորում էին ռազմական և վարչական գործառույթներ, անմիջականորեն երթարկվում էին կայսերը: Նշված էքսարքությունները վերացան համապատասխանաբար 692 և 751թթ.:

20 *Theophanes, Chronographia*, p. 287:

21 *McCormick, M.*, Clovis at Tours, Byzantine Public Ritual and the Origins of Medieval Ruler Symbolism. – *Das Reich und die Barbaren*, Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 29 (Böhlau Verlag, Vienna, 1989), S. 155–180.

О ПОДНЯТИИ НА ЩИТ КНЯЗЯ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ ВАРАЗ-ТРДАТА

Артак Дабагян

Резюме

В части «Истории Албании», известной как «История 684 г.», сохранилось описание поднятия на щит князя Кавказской Албании, племянника Джуаншера – Вараз-Трдата, которого под именем Вараздат упоминает также историк 10-го века Степанос Таронеци (Асогик) в эпизоде, относящемся к 689 г. Последний также сообщает о присуждении князю звания экзарха императором Юстинианом II. Эти разрозненные сведения, в соотнесении с имеющимися в позднеримских и византийских источниках описаниями того же ритуала, в частности – с сообщением Феофана Исповедника о поднятии на щит будущего императора Фоки восставшими солдатами придунайской армии с объявлением его экзархом в 601–602 гг., позволяют предположить временное подчинение Кавказской Албании власти императора на условиях экзархата. Важно добавить, что этот неизвестный многим византинистам эпизод из «Истории Албании» дополняет наши знания о ритуале поднятия на щит будущего правителя как одном из существенных элементов царского ритуала.

Ключевые слова: ритуал поднятия на щит, Вараз-Трдат, Юстиниан II, Кавказская Албания, экзархат, миссия епископа Исраела в страну хазар.

ON THE TRADITION OF RAISING OF VARAZ-TRDAT, THE PRINCE OF CAUCASIAN ALBANIA, ON THE SHIELD

Artak Dabaghyan

Summary

The “History of 684,” part of the “History of Aghvanq,” has preserved a description of the ritual of raising the prince of Caucasian Albania Varaz-Trdat, a nephew of prince Juanshir on the shield. The same person is mentioned in the “Cosmic History” of the 10th century, authored by Stephanos of Taron (Asoghik), as Varazdat, to whom in 689 the Byzantine emperor Justinian II has granted the title of “Exarch, the Second to the King (Emperor).” Collating these loosely related accounts with various late Roman and Byzantine records of raising on a shield, especially with the account of Theophanes about acclamation of the future emperor Phocas as exarch by the rebel soldiers of the Danubian army in 601–602, it is possible to conclude that in late 7th century the Caucasian Albania was temporarily incorporated into the Byzantine empire. It is important to note, that the mentioned episode of raising on a shield of the future ruler enriches our knowledge about the course of development of the Byzantine imperial ceremony.

Keywords: ritual of raising on a shield, Varaz-Trdat, Justinian II, the Caucasian Albania, Exarchate, the mission of bishop Israel to Khazar lands.